

ség szempontjából a nyilvánosság elé tartozik: azonnal lebbentse fel anonymitáson fátyolát, nem, mert én hatalmazom fel rá, hanem mert ezt tennie kötelessége önmaga iránt. *) *γ* . . . *δ*.

Logika azaz Gondolkodástan. Középközlök használatára. Irta Dr. Nemes Imre. Budapest 1884. Kunosy Vilmos kő- és könyvnyomdája. Ára 1 frt.

A magyar philos. közönség bizonyára örömmel fogja tudomásul venni, hogy bölcsezetünk egyik veterán munkásának nézeteit egy tanítványa által, ha nem is egészen az eredeti szerző saját szavaival, de mégis az alapgondolat megtartásával rövid és értelmes alakban a logika terén közölve találja. Nemes úr jelen logikája Dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár előadásaira támaszkodik s bár nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy Nemes úr tanait Dr. Horváth Cyrill úr egyetemi előadásaiával összehasonlítsam, mégis azt hiszem, hogy a concret logika, milyennek Nemes úr a magáét nevezi, Horváth úrra mint »valódi tudományos megalapítójára« mutat vissza. E határvonást eredetileg átvett és a sajátból hozzátett részletek közt e helyen említöm; talán akad valaki, ki mint Horváth úr egyenes tanítványa ezen nem mellékes kérdést is fogja szellőztetni s eldönthetni. Mindenesetre Nemes úré az érdem, hogy irodalmilag tudtommal első adott kifejezést ezen irányynak.

A jelen mű, mint Nemes úr a bevezetésben helyesen mondja, az eddigi magyar logikáktól némileg különbözik. E különbség nem a tanoknak összefüggésében keresendő, mert e tekintetben alapjában új logikai tanrészletet nem találtunk benne; hanem inkább berendezésében és mondhatnám, egy sajtóságos fogásban, melyet szerzőnek »összerítés«-nek nevez, miért is logikája összerű vagy concret logikának nevezhető.

* Tisztelt munkatársunk ezen bírálatához csak két megjegyzést csatolok. Az egyik azon fogadtatást illeti, melyben »Az ember és világa« című művem részesült. Az »agyonhallgatás« ténye talán nem egészen »tény«, — a napi sajtóban legalább jelezték megjelenését; — tény azonban az, hogy a Szemlében megjelent bírálaton kívül más nem jelent meg róla s hogy a M. Tud. Akadémia a pályázott művet említésre méltónak sem találta. Ezen utóbbi pontról különben majd talán a következő füzetben lesz alkalmam szólhatni.

Az itt közölt bírálatra nézve egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy annak objectív megjegyzéseit nagyrészt osztom s örülök, hogy a kérdéses cikk oly ügyes toll által írt bírálaton részesült. Egyet sajnálok, hogy bíráló ur ama cikket, mely nem egyéb Hegel tanainak igen szerencsétlen paraphrasisánál, oly komolyan vette; egy kis mosoly nem ártott volna az ilyen fenhangu kérdésessel szemben. S minthogy a bírálat oly módon van írva, hogy a bíráló személye egészen háttérbe szorul, nem találok szükségesnek az anonymitás fátyolának fellebbentését.

Böhm Károly.

A berendezést illetőleg a könyvben egy bevezetésen kívül, mely a logika fogalmát tárgyalja, három részt találunk. Az első, az Elvtan, a gondolkodás fajairól s egyetemes törvényeiről szól. A 2-dikban, melyet Elemtannak nevez, három szakaszban tárgyalja 1., a fogalomtant, 2., az itélettant, 3., a következtetést. Végre a 3-dik rész vagy Módszertan 3 szakaszra oszlik. Az 1-ső *a*) a meghatározásról, *b*) a felosztásról, *c*) a bebizonyításról szól; a 2-ik tárgyalja a módszert és fajait; a 3-dik a tudományt és fajait, úgymint *a*) a tapasztalati, *b*) az értelmi, *c*) az észleges tudományt (vagy bölcsészetet). A mint ez átnézetből látható, a könyv a tartalmat illetőleg magában foglalja mindazt, a mit más ilyen könyvecskék szoktak tartalmazni; s felesleges distinctiók csak a kezelésben lesznek észlelhetők, de nem jelennek magában az anyagban. Rendszeres előnyét ezen berendezésnek kivált abban látom, hogy, a mivel a rendes logikai könyvek nem tudnak mit csinálni, t. i. a logikai négy alapelvvel, annak e mű megadja az ő rendszeres helyét az első részben, mi által az egész munka zárt egységet képezhetett, mélyebb philosophiai alappal, mint eddigi magyar logikáink (a hegelieket kivéve). A könyvnek ezen alapra fektetése azt is eredményezte, hogy a könyv egészen más ertelemben deductiv alakot mutat, mint a rendes Aristotelesi logikák, melyek a formákat akarják rendszeresíteni, a nélkül, hogy a formákat magából kihajtó gondolás természetével hoznák genetikus öszszeköttetésbe.

A logikai anyag berendezése ezen körön belül az úgynevezett concret módszer szerint történt, melyet maga szerzőnk (173. l.) a dialektikai vagy körfolyamatos módszerrel azonosít. Sajnálom, hogy e módszernek rajzában szerzőnk nem eléggé világos; az újabb időben sokat, kivált a M. Ph. Sz. hasábjain sokat hangoztatott concretismus természetébe, mielőtt azt teljes egészében látnók, sok tanulságos betekintést nyújtott volna. Most csak azt tanuljuk, hogy ezen módszer az eszmékből indul ki, s így az okozatot az okra vezeti vissza (a sokaságot az egységre) vagy a részletekből az egységre megy át, részint pedig öszszerűleg »az egységben sokaságot és a sokaságban egységet állapít meg«. Ennyiben ezen módszer a speculativ módszerrel azonos. Az öszszerű módszer ezen jellemzése alapján a részletek berendezése az eszme szerint történik s annyiban deductiv az irányzata, a mint azt a logikai formáknak a gondolás lényegéből való levezetése e műben mutatja; de a módszernek más jellemzője is van, a részleteket vezeti vissza az egészre s annyiban inductiv természetű is. S végre a részletekben észlelhető azon vonás is, hogy az öszszerű (= concret) két ellentét egysítése, s annyiban a Hegel értelmében vett dialektikai módszerre emlékeztet. De a régi dialektikai módszer nincs tisztán megtartva s annyiban az egész logikai anyag csak

deductive van a gondolás természetéből levezetve, a nélkül, hogy a thesis, antithesis és synthesis menetét tisztán megtartaná.

Az öszszerűség ezen homályossága meglehet onnan eredt, mert a logikai anyag formális volta miatt nem annyira alkalmas a módszer hatalmának kiderítésére, mint azt a philos. egyéb részletei tehetik. Nagyobb valószínűséggel bir azonban előttem azon feltevés, hogy a concret módszer magában csak üres forma, melyet a tartalomra ruházni épen oly kevésbé sikerülhet, mint nem sikerült azt tenni a dialektikai módszerrel. Hogy nem sikerülhet, annak a logikára nézve abban keresem az okát, hogy a gondolást egész abstracte veszi, egységesnek, minden ízében azonos funciónak. Ebből az azonosságból kihozni semmit sem lehet; minden eredménye, minden tette a gondolásnak újra csak abstractio, forma lesz, mely az ismereti tárgygyal szemben áll ép úgy, mint bármelyik más logikai forma. Hogy ezen ellenvetésem értelme világossá váljék, a könyv 6 §-át akarom ide tenni. A gondolás ennek értelmében, öntudatos, értelmi működés, mely 1. a gondolati tárgyat, mint egészet, azzá teszi, a mi. Első alpműködése tehát a tevés (positio). De 2., az egésztől eltekintve a részeket veszi figyelembe s ezeket az egységgel szembesíti; második alpműködése tehát az ellentevés (antithesis). Végre 3., az egészet a részekben és a részeket az egészben gondolja; tehát harmadik alpműködése az össze-
tevés (synthesis). Ennek alapján van három alapminősége is: az igenlés, tagadás és korlátozás, — s így a gondolás lényege: egyesítés, különítés és öszszerítés.

Nyilvánvaló, hogy ezen functiók valamennyien formális természetűek, hogy az igenlés, tevés, egyerítés egyfelől, — a tagadás, ellentevés, különítés másfelől, — s végre a korlátozás, öszszetevés és öszszerítés egytől-egyig merően formai gondolási határozmányok, melyeknek eszközlése s mely functiók végrehajtása magában soha tárgyi igazságot nem ad. Adhat tárgyi igazságot, mennyiben a tárgy alatt az alanyt értjük; de a külső való tárgy és alany öszszerű egységét ezen határozmányok által soha el nem érhetjük. — S így a concret logika semmi egyebet nem tartalmazhat soha, mint pusztán formai s így alanyi vonásokat; s ennyiben a formai logikától nem fog különbözni, kivéve az által, hogy módszeresebb lesz eljárása és zártabb az egysége. Mert a tárgyi logika csakis akkor állhat elő, ha a tárgynak magának logikai határozmányait léptetjük fel, mint tette azt Hegel.

A rendszerességre nézve egész tisztelettel szólok a könyvről. Nem osztom a könyvnek sem álláspontját, sem módszerét, sok helyen úgynevezett logikai törvényeit is kénytelen leszek tagadni. Mindezek dacára bevallom, hogy a könyv hosszú gondolkodásnak, gondos öszszeillesztgetésnek, sok helyütt filigran

munkának benyomását tette rám s valamint minden részletes rendszeres munka, úgy ez is őszinte örömmel töltött el. Egy rég kipróbált elme nyomait az egésztől eltagadni nem lehet s ha nem csalódom, e módszeres egyöntetűségben szerzőnknek egyetemi előképét kell keresnem s látnom. De a levezetésekben nem érthetek velők egyet.

Már az elvek levezetése sincs a gondolás lényege által indokolva. Előre bocsátom egyszer mindenkorra, hogy én álláspontra, módszerre nézve teljesen ellenkező nézetben vagyok szerzőnkkel s így az ő elvéből következő tételek kijavítását egyáltalában nem célozhatom. De ha a gondolkodás alapelveiről van szó, akkor azokat a gondolás lényegéből származottnak kellene kimutatva látnom. Itt pedig azt találom, hogy az azonosság és ellenmondás elvei adják ugyan, ha szorítjuk, a közép-kizárás törvényét (§. 11.), de hogy az alaposág törvényét a gondolás melyik három alapműködéséből bírják lehozni, azt teljességgel nem bírom belátni. Azt pedig, hogy a gondolás egy közepesetet azaz concret esetet (13. §.) kénytelen volna elismerni, egyenesen tagadom s el nem fogadhatom. A concret eset itt nem a két másik esetnek egysége, hanem egy külön álló harmadik eset, melynek az előbbihez semmi köze nincsen. Mert ha az ember testileg valóban halandó, lelkileg nem halandó, — akkor azon tétel, hogy az ember halandó is nem is, csak amphibolia, a mennyiben az ember a két állítványhoz különböző értelemben csatoltatott. Ha az alany mindkét állítvány mellett ugyanaz maradt volna, akkor a concret közepesetet képtelenségnek bizonyult volna be. Külömben is a szellem és test ezen elhelyezése nem egészen biztos disjunctio s annyiban azoknak concret egysége sem igényelheti az ellentétek közt levő közepesetnek a jelentőségét. E közepesetet külömben is, mennyire egyes concretisták irataiból láthatni, sokszor nem más, mint az egyik oldalnak quantitativ leszállítása, mint mikor pl. egyikük azt mondja, hogy az akarat erős vagy gyenge vagy kevésbé erős stb., stb. Valódi ellentét a gondolásban nem fordulhat elő.

Épen olyan schematicus, semmivel sem bizonyítható a gondolás »származék működéseinek«, a fogalmazás, ítéles és következtetésnek levezetése a gondolás három természeti alapműködéséből. Nem áll, hogy a tevés csak a fogalmazásban nyilatkoznék, mert abban az ellentetés is nyilvánul; nem áll, hogy az ellentetés az ítéles sajátja, mert a fogalmazásban is benne van s mert az ítélesben a tevés a kapcsolatban szinte nyilvánul, sőt §. 37. szt. az ítélet is »összerít«; végre nem áll, hogy a következtetés »az ítélet részeit új egészbe önti, összeríti«, mert a zártétel nem összerít egy ítéletet, hanem átvezet egyikből a másikra. Ily módon a thesis, antithesis és synthesis vagyis

a concreta methodus járása a fogalomra nézve idegenszerű, mesterségesen ráerőszakolt formának bizonyodik, a helyett, hogy magának a gondolásnak természetét feltüntető s azt követő eljárás mód lenne.

A concret methodus alkalmazása a logikában a módszeres forma külsősége miatt sehol nem mutatkozik termékenynek; mindenütt arra szorítkozik, hogy a synthesisben ismétli zavarosan a thesis és antithesis állításait. Ez öszszerítés nem érdemi meg a concret nevet. Valóságban a gondolkodás mindig vagy synth., vagy analytikus; a harmadik, melyet concretumnak neveznek, többé nem gondolás, hanem gondolat. Vagyis az öszszerű az eredmény, a melyet a felbontott részletekből az öszszerű funció létrehoz. Ezen felesleges ismétlésnek bőven vannak példái. Így pl. 26. §. azt állítja a) minél nagyobb a fog. tartalma, annál kisebb a terjedéke, b) minél nagyobb a fog. terjedéke, annál kisebb tartalma. És ehhez hozzáteszi szerzőnk c) »a tartalomnak a terjedékekkel és a terjedéknek a tartalommal való öszszerű viszonya a következő törvény szerint módosul. Minél nagyobb vagy kisebb a fogalom tartalma, annál kisebb vagy nagyobb a fogalom terjedéke is.« Kérdem: micsoda új igazságot tartalmaz ezen »öszszerű« tétel? Van-e bene valami is, a mi a két elsőben nem lett volna?

Ilyen a 27. §. is. Az említett fordított viszonyt a gondolás gondolhatja 1) lehozólag, kiindulva a fogalom tartalmából, 2) behozólag, kiindulva a fog. terjedelméből a tartalom felét s 3) »a két módot öszszerűleg (concrete) véve, kiindulva a fog. tartalmának s terjedékének egységéből s szerkeszti a fogalmat, mint önmagában megkülönített egységet.« Bevallom, hogy ezt nem bírom képzelni; vagy inductive megyek a legegyszerűsebb fogalomhoz, vagy deductive különítem, de egyszerre mindkét irányban a gondolás ép oly kevéssé járhat, valamint egy létrán egyszerre fel és le nem mászkálhatok. Nemes úr magyarázata a dolgot semmivel sem teszi világosabbá. Ide teszem azok számára, a kik könnyebb felfogásnak, mint én, hogy esetleg azok adjanak nekem felvilágosítást. Tehát 37. lapon 3) »végre kiindulhat a gondolás a fogalom tartalma és terjedéke közötti viszonyból öszszerűleg (concrete) s vagy megtudatolja a fogalom terjedékének szerkesztése által az osztályfogalmakat, mint nem-, faj-, és egyedfogalmakat, azaz meghatározza azokat a tartalom bővítése és a terjedék kisebbitése által (azt hiszem, ez az egyszerű determinatio menete); vagy megtudatolja a fogalom tartalmának szerkesztése által a tartalmi jegyeket, mint egyed-, faj-, nem- és legmagasabb nemfogalmi jegyeket, azaz megkülöníti azokat az alsóbb fogalmaktól való elvonatkozás és a magasabb fogalmakra való reflectálás által, s így a fogalom tartalmát folytonosan kisebbiti, de terjedékét nagyobbítja (ez a közönséges abstractió

és generalisatió). Vagy végre megtudatolja a terjedék és tartalom, a tartalom és terjedék közötti viszony öszszerű módosulását s e szerint szerkeszti a fogalmat, mint önmagában megkülönbített egységet, azaz eszmét. « Azt hiszem, hogy ezen 3-ik öszszerű csak a két első műveletnek ismétlése; de hogy ezzel a gondolás mennyiben nyerhetne tartalmat s új igazságot, azt nem bírom a hosszú és nehéz fejtegetésből kivenni.

Egy másik példa. A fogalmakat 30—32. §-ok szerint tartalmilag és terjedelmileg lehet összehasonlítani. Egyszerre a 33. §-ban jön »a fogalmak öszszerű viszonya és törvénye.« S miben áll ez? »A fogalmak tartalmi és terjedéki együttes egybevetése, mint öszszerű viszonyítás, szüli a fogalmak öszszerű viszonyát.« A ki ezt megérti, az talán ezen viszony »törvényében« is fog újat találni. E törvény a következő: »A fogalmak öszszerűleg egymással egybevetve, viszonylag azonosak s viszonylag különbözők.« De hiszen ezt már a 30. §-ból tudjuk, hogy »a fogalmak némely jegyre nézve azonosak, más jegyre nézve különbözők.« Mi újat nyertünk tehát ezen új »öszszerítés« által abban az esetben is, hogy annak eszközlése úgy, a hogy kívánatlik, lehetséges lenne? En nem bírom belátni.

Végül még egy esetet, melyre akadtam a 94. §-ban (mert másutt nem igen észlelhető a módszer befolyása). A meghatározás módjai szerzőnk szerint elemező, öszszetevő és öszszerű. Ismerjük az analtikai és synthetikai meghatározás természetét; mások még a genetica definitiót is szokták megkülönböztetni; a concreta definitiót teszi harmadiknak s nevét onnan magyarázza (114. l.) »mivel a dolog lényegének tulajdonságai elemző módon a fogalom tartalmi jegyeivé válnak, s viszont öszszetevő módon a származott lényeges tulajdonságok fogalmi jegyek alakjában fogalomba egyesítettnek, hogy öszszerű módon a fogalom ott a jegyeket sokaságban, itt a jegyek sokaságát egységben öntudatosan visszatükrözze; azaz a tárgyi és alanyi egység és sokaság az azonosság törvénye szerint azonos, megegyező és egységes legyen.« Azaz: az öszszerű itt megint csak bizonyos ködös valami, mely a másik kettőt meghatározhatatlan módon magába zárja, a nélkül azonban, hogy ki tudná mutatni, miben rejlik ezen sajátságos új vonás, mely ezen definitiót a többiektől előnyére megkülönböztetné.

Azon dicséretes belátást tehát, hogy a logikai tanoknak a gondolás természetéből kell folyniok, hogy azok a legapróbb részletben is e gondolás természetét feltüntetni kénytelenek, szerzőnk művétől eltagadni nem lehet. De a siker nem folel meg a várakozásnak; a gondolás abstract felfogása, működésének formái fogalmazása, a módszer külsősége s a tárgynak meg nem felelősége nézetem szerint a levelezéseket elégtelenné s a tárgyalást éppen a legkétesebb ponton, a concretismus pontján ho-

mályossá tették. Minthogy azonban a módszer kevés helyen érvényesült teljes erejével, azért a műnek positiv tanai még mindig lehetnek hasznavehetők, ha a módszer szempontjából kifogás alá esnek is. Nézzük tehát a mű ezen részét.

A tananyag megválasztásában szerzőnk elég óvatosan járt el. Semmi sincs felvéve, a mi a tanuló látkörén túl esnék; a példák is, ahol fel vannak hozva, a tanult határokon túl nem mennek s dicsérendő világossággal vannak előadva. A fogalomtanban egészen a régi formai logika nyomain jár s a fent kifogásolt összerúségi részletket kivéve, a tan elfogadható. Az itélettanban a Kant-féle felosztást tartja meg s a meunyiben ezt teszi, az egész tanrészlet mélyebb alapot nélkülöz. Egy pontot lehetetlen itt szerzőnek figyelmébe nem ajánlani, azon sajátságos ferde állást, melybe a viszonylati itéletek és az összetett itéletalakok vannak helyezve. A viszonylati itéletek ugyanis *a)* feltétes, *b)* feltétlen *c)* szétválasztó itéletek. A 40. §-ban pedig az összetett viszonylati itéletek két faja van felhozva *a)* az összetett feltétlen itélet, melynek alfajai *a)* összefoglaló, *β)* osztó, *γ)* szétválasztó itélet. *β)* feltétes itélet. A szétválasztó itélet tehát 45. §. a feltétlennel mellé van rendelve, 46. §-ban pedig mint egyik alfaja alá látjuk rendelve. Ezen baj iskolai könyveinkben mindaddig fog előfordulni, míg egyszer az egész itélettant gyökeres revíziónek nem vetjük alá, a mit szerzőnk megtenni elmulasztott.

Annál több megjegyzésem van »az itéletek viszonyaira« (t9—52. §§). Szerzőnk a szokásos beosztástól eltérőleg három viszonyt talál köztük: 1. minőségi egybevetés szerint részint azonosak, részint különbözők; 2. terjedéki egybevetés szerint részint egyberendelték, részint fölé- és alárendelték; 3. viszonylati egybevetés szerint részint megfordítottak, részint ellentettek. (49. §.) A viszonyok ezen háromságát osztási alapja után hiába fürkésztem. Ha a Kant-féle 4 kategoriacsoport volt az osztási alap, a mint e három viszony mutatja, akkor hiányzik a módosulati viszony, pedig azt hiszem a módosulati viszony megérdemli, hogy igen érdekes viszonylatait egy logikai könyvből ki ne hagyjuk. Akkor azonban még egy másik hiányt is látnék benne, azt t. i., hogy a megfordított és ellentett itéleteket viszonylati egybevetés szerint nyerteknek nevezi. A feltétlen, feltétes és szétválasztó itéletekből azonban miként legyenek ezek nyerhetők, teljességgel be nem láthatom. Így tehát abban kell megnyugodnom, hogy itt az itéletviszonyok osztási alap nélkül vannak rendezve; a mi logikai könyvecskénél mindenesetre baj.

Annál nagyobb baj, ha már most a részletek átkutatásába

bocsátkozunk. Legelőször a különböző ítéletek fajai az ellentét három formájával nincsenek kimerítve; vannak különböző ítéletek, melyek ezen viszonyok egyikében sem állanak egymással, pl. a különböző S és P-vel bíró ítéletek. Az azonos és különböző, valamint az egyéb ítéletek törvényeihez pedig felette sok kétely fér elannyira, hogy azt merném állítani, hogy az Aristotelesi négyszög sokkal alaposabb és jobb átnézet, mint a milyent itt szerzünk nyújt nekünk. Egyes részletek igazolni fogják állításomat.

Az 50. § ban ellenmondó ítéletekre pl. N. Sándor nagy ember és N. Sándor nem nagy ember. Ellenben 51. § ban példará: minden ember tudós és némely ember tudós. Nem látni át, miként jön e két subalternált ítélet az ellenmondás közé.

Az 50. §-ban ellentétes ítéletek egymást korlátozzák, pl. az élet jó és az élet rossz. Ezekről az 51. §. azt mondja, hogy »mind a kettő viszonylag igaz lehet.« A logikai vonás azonban nem megy a lehetségesre, hanem a szükségképenire, vagyis a kérdés az, ha az egyik ítélet igaz, milyennek kell (nem »lehet«) a másiknak lennie. Akkor pedig igaza van a f. logikának, hogy az ellentétes ítéleteknél ha egyik igaz, a másik nem lehet igaz. Pl. ha az ember néma, akkor nem lehet beszélő.

Éppen úgy a megfordítás törvényeinél az van állítva az 53. §-ban, hogy az igenlő ítéletek egyszerűen megfordíthatók. A f. logika sokkal helyesebben a közönséges esetet veszi szabályul s az egyszerű megfordítást két kivételes esetre szorítja meg.

Hasonlóan téves szerzünk tana a részleg tagadó ítéleteknél, melyek szerinte egyszerűen megfordíthatók. A f. logika szélesebb látókörű s lemond egy lehetetlen közös szabály kereséséről. Mert pl. némely állat nem madár, azt nem lehet egyszerűen megfordítani, a mennyiben az ilyen egyszerű megfordítás képtelenséget adna, pl. hogy némely madár nem állat.

A legnagyobb baj pedig ezeknél a »törvényeknél« az, hogy igazságuk az ítélet természetéből sehol sincs indokolva s így az önkényes ötlet színezetét mutatják, holott a törvénynek éppen tárgya által adottnak kellene lennie.

A következő tetés tanában is szerzünk ott, ahol a régi formai logika csapását elhagyja, korlátozottabb s így nem igaz eredményre jut s téveseket tanít. Már a terminusok meghatározása is csak az első figurára szól, mikor a P-ről azt mondja, hogy főtételeben és zárttételeben állítmány, S-ről azt, hogy az al- és zárttételeben alany, M-ről pedig azt, hogy a »felső fogalmat tartalmában, az alsó fogalmat terjedékében foglalja.« Mindezen meghatározások helyesek az 1-ső fig.-ban, de helytelenek a többiekre nézve, holott a régi f. logika tanáiban a meghatározások akként vannak szerkesztve, hogy valamennyi figurára egyformán vonatkozhatnak. Igaz, hogy az 1-ső figura az igazi természetes követ-

keztetés, de ha a többit is elfogadjuk, akkor azokra is tekintettel kell lennünk a meghatározásnál. Különböztetésen azon jó gondolatok, melyek ezen 58 §-ban találhatók, a tan további kifejtésében nem lettek felhasználva. Így helyes az, hogy a következtetés két fogalom közti viszonyának megállapítása, de akkor ennek a megállapításnak módját kellett volna tovább vizsgálni. Ép úgy helyes az, hogy a középfogalom a felsőfogalmat tartalmában foglalja, de itt sem látható keresztül gondolva az egész gondolat, mivel akkor a syllogismusokról egészen másféle felosztást kaptunk volna.

Eppen olyan szorosak a 64. §-ban előadott törvények, melyek a feltétlen következtetésre vonatkoznak. Hogy a föltétel mennyiségre nézve mindig egyetemes (3. tv.) s hogy az áltétel minőségre nézve mindig igenleges (4. tv.), ez csak az 1-ső figurára szól s a többiekben, azoknak eltérő természete miatt, nem érvényes. Azon babonát, hogy a 4. ik fig. Galenustól származnék, talán felesleges újra, meg újra logikai könyvecskéinkben használni.

Hasonló kifogás alá esik a 81. §-nak rövidke törvénye, hogy az összetett teljes következtetésben »minden következő következtetés föltétele a megelőző következtetés zártétele legyen.« Mert ezt tudvalevőleg csak az episylogistikus vagy leszálló sorban szükséges, a prosylogistikusban pedig már nem lehetséges a fogalmak terjedéki viszonyai s a következtetési módok természete miatt.

Homályosságban szenvednek a 85. és 86. §-ok, melyekben a deductiv és inductiv következtetéseknek különben helyes megkülönböztetése a hosszas fejtegetés miatt kiviláglani nem bír.

A módszertanban kevés az új, többnyire a közönségesen bevett iskolai tanokra akadunk. Egy ponton igyekezett nagyobb eltérést létesíteni, a meghatározás fajainál (93. 94. §-ok). Szerzőnk megkülönböztet nominalis és fogalmi meghatározást, de az elsőbbit nem veszi a szokott értelemben, a realis definitiónál pedig csak két fajt ismer: a realis és genetica definitiót. Azt hiszem, hogy a genetica is lehet realis és a realis is genetica, miből világos, hogy a két faj nem ugyan azon szempontból, de ugyanazt fejezi ki. A 94. §., mely elemző, összetevő és egyszerű meghatározási módról szól, rávezethette volna a szerzőt arra, hogy a geneticát az összetevővel rokonságba helyezze s akkor azt találja, hogy ez utóbbi definitiofajok bármilyen tartalmu definitióra alkalmazhatók, ha ugyanis a definitio eredetét vesszük tekintetbe; a mi azonban pszichológiai momentum a meghatározásnál.

Homályosságuk miatt egy másik kiadásban átdolgozandóknak tekintem a 104. és 105. §-okat, melyek a behozó és lehozó bizonyításról szólnak s mindenesetre a megfelelő következtetési

formákkal lesznek összehozandók a tárgyalás hézagtalansága céljából.

A módszerek tárgyalásánál inkább szerettem volna, ha szerzőnk az inductio természetének fejtegetésére több súlyt fektet s a természet tudományokban használt experimentalis módszereket nem mellőzi oly teljességgel, mint azt most teszi. Elfért volna ezen empiristikus részlet a könyv mostani keretébe is. Volna ugyan több apróbb kifogásom ezeknek a módszereknek fejtegetésére, de csak az összesítő módszernek fent említett homályosságára szorítkozom; a többi tanítás közben pótolni, illetve kijavítani nem nehéz dolog.

A tudományok fajainak megkülönböztetésénél kívánatos lett volna, ha szerzőnk a tapasztalati tudományokat a philosophiaiktól nem szakítja el oly kiméletlenül. Most egészen az a látszata, mintha a tapasztalati tudományok egészen mással foglalkoznának, mint a philosophia; pedig azt mindenkitől megengedettnak vehetem, hogy a philosophia csakis módszerben különbözhetik a tapasztalati tudományoktól, a tárgyat illetőleg. A philosophiának olyan felosztása, minőt szerzőnél találunk, a mai viszonyok közt alig lesz tartható. Legalább mi positivisták annak ilyen nemű szerkesztését nem tudjuk helyeselni s annyiban visszautasítjuk. Sajnálom, hogy a tisztelt szerző a positivismus tudományos szerkesztését nem részletezte; mert az elől nem zárhatjuk el magunkat, hogy a positivismus a jelen philos.-ban hatalom, s akár elfogadjuk, akár nem, — ignorálnunk csak saját kárunkkal lehet.

Ezekben ki volnának merítve főbb észrevételeim a jelen logikai könyvre vonatkozólag. Én magam részéről irányával nem értek egyet, mert rendszeres álláspontom teljesen más, mint a szerzőé. De készséggel elismerem, hogy művének készítésénél szép cél lebegett szeme előtt, melyet elérni igyekezett, de nem bírt azért, mivel kiinduló pontja abstractióba vész, módszere pedig nem világosan kezelhető, a mennyiben magában homályos. A gondosságot egyik ponton sem lehet eltagadni, sem nagyban sem részletekben; világos a nyelvezete is, eltekintve egyes szokatlan, de, úgy látszik, a concretismus rendszerének terminológiájához tartozó kifejezésektől. Mind összevéve azt hiszem, hogy ügyes tanár kezében, bármely állásponton álljon is, a formai logikából átvett tanok használható kézi könyvet fognak szolgáltatni. Legalább olyan használhatót, mint bármely más magyar logika, melyektől rendszeres iránya és jellege előnyösen megkülönbözteti. Sok gyengéi dacára mégis érdemes munkának elismerem.

Böhm Károly.